

100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0
-10

Nieuw Haags Peil

Haagse economie houdt behoorlijk stand

Volledig onderzoeksrapport

Rabobank

Gemeente Den Haag

nr. 2 januari 2010

Inhoudsopgave

Samenvatting en conclusies	3
1. Economische omgeving	5
2. De woningmarkt in de regio Den Haag	6
3. De Haagse arbeidmarkt	10
4. Sectorverkenning: Zakelijke Dienstverlening	14
5. Sectorverkenning: Overheid	20
6. Literatuur en databronnen	25

Colofon

Samenstelling: Rabobank Nederland, Kennis en Economisch Onderzoek

Redactie: Rogier Aalders, Willem van der Velden, Thijs Geijer

Vormgeving: Knijnenburgproducties.nl

Afsluitdatum: 8 januari 2010

In opdracht van: Gemeente Den Haag
Rabobank Den Haag en omgeving

Contactadres:

Gemeente Den Haag
Spui 70
Postbus 12600, 2500 DJ Den Haag
Telefoon 14070
www.denhaag.nl

Rabobank Den Haag en omgeving
Bezuidenhoutseweg 5
Postbus 11695, 2502 AR Den Haag
Telefoon (070) 371 88 88
www.rabobank.nl/denhaag

Samenvatting en conclusies

Voor u ligt de tweede editie van de uitgave '**Nieuw Haags Peil**' een initiatief van Rabobank Den Haag en omgeving en de gemeente Den Haag. In dit onderzoek wordt een zo actueel mogelijk beeld van de gang van zaken in de Haagse economie gegeven, tegen de achtergrond van de huidige economische omgeving. Hiervoor is de Haagse economie op een aantal indicatoren vergeleken met Nederland en het stadsgewest Haaglanden ¹.

In de laatste twee kwartalen van 2009 liet Nederland de recessie officieel achter zich. Er zijn echter nog veel indicatoren op basis waarvan dit goede nieuws landelijk en regionaal genuanceerd moet worden, maar het lijkt er op dat het conjuncturele dieptepunt inmiddels achter ons ligt. Een verdere verbetering op de Haagse woningmarkt (waarvan in het tweede kwartaal signalen zichtbaar waren) bleef in het derde kwartaal van 2009 echter uit. De prijs van verkochte woningen in de stad Den Haag daalde terwijl het aantal verkochte woningen en de duur dat deze te koop stonden zich wel positief ontwikkelden. Al met al lijkt de woningmarkt daarmee de bodem bereikt te hebben. Het aantal mensen dat op zoek was naar een baan bleef in Den Haag stabiel wat beter was dan de landelijke ontwikkeling, waar sprake was van een verder oplopende werkloosheid. Het aantal mensen in de bijstand bleef echter toenemen.

¹ De gemeenten Delft, Den Haag, Leidschendam-Voorburg, Midden-Delfland, Pijnacker-Nootdorp, Rijswijk, Wassenaar, Westland en Zoetermeer. Deze definitie wordt in dit hele rapport gehanteerd.

Twee sectoren zijn van grote invloed op de ontwikkeling van de Haagse economie: de zakelijke dienstverlening en de overheid. Voor de zakelijke dienstverlening blijkt dat het in een aantal branches helemaal niet zo slecht gaat. Dit weerspiegelt de grote variëteit in deze sector. In de overige zakelijke dienstverlening, waarin zich het gros van de werkgelegenheid bevindt, zijn vooral de werkgelegenheidsverwachtingen echter weinig positief. Op hoofdlijnen is het actuele ondernemersoordeel van de Haagse ondernemers in de dienstverlening iets positiever dan wat we landelijk zien.

Bij de overheid en dan voornamelijk de Rijksoverheid heeft men zichzelf flinke krimpdoelstellingen opgelegd, anticiperend op het enorme begrotingstekort. Gezien het belang van deze sector voor de Haagse economie zal dit in de Hofstad zeker niet ongemerkt voorbijgaan. Doordat de overheidssector in Den Haag echter groter is dan alleen het Rijk en er op een aantal terreinen ook een grotere inzet van ambtenaren nodig is, is de voorspelling voor 2010 echter nog niet negatief. Bovendien leert het verleden dat een vermindering van het aantal overheidsarbeidsplaatsen altijd lastig is geweest, maar dit wil uiteraard niets zeggen over de nabije toekomst.

Per saldo, en vergeleken met het landelijke beeld, lijkt de Haagse economie in deze turbulente tijd redelijk stand te houden. Dit wordt ondersteund door een verhoudingsgewijs (en tot op dit moment) stabiele woning- en arbeidsmarkt. Landelijk wordt een verdere groei van de werkloosheid verwacht, hoewel het conjuncturele dieptepunt inmiddels achter ons ligt. Het is niet waarschijnlijk dat Den Haag zich hieraan kan onttrekken, maar als men er in slaagt om – in navolging van de afgelopen kwartalen – de krimp beperkt te houden, dan is dat een goede indicatie voor de kracht van de economie van de Hofstad.

In deze rapportage worden deze conclusies op basis van recente, huidige en toekomstige ontwikkelingen in de Haagse economie onderbouwd en meer in detail toegelicht. Daarin zit ook een verdieping voor de zakelijke dienstverlening en de overheid, als belangrijke sectoren voor de Haagse economie. Het rapport is ingedeeld in vijf beknopte hoofdstukken waaruit ondernemers en beleidsmakers kennis en visie kunnen halen die voor hen relevant zijn.

1 Economische omgeving

Met een lichte groei van 0,4 procent krabbelde de Nederlandse economie in het 3e kwartaal van 2009 op uit de recessie. De scherpe daling van het volume van de Nederlandse economie in de kwartalen daarvoor maakt dat dit echter een eerste wankelende stap uit een diep dal is. Dat er naar alle waarschijnlijkheid ook geen sprake is van een snel herstel dat ons terugbrengt naar het 'oude' niveau vertaalt zich ondermeer in een verwachte economische groei van 1 procent in 2010².

Een van de redenen voor het lichte herstel in het 3e kwartaal was het aantrekken van het exportvolume. Dit verbeterde onder invloed van een toename van de productie bij de belangrijkste handelspartners. Voor 2010 is de verwachting dat het exportvolume met 4½ procent zal toenemen, een groei die echter een stuk lager is dan de groei die in de periode 2004-2007 gerealiseerd werd. De stemming onder producenten en consumenten verbeterde licht in de periode tot oktober 2009. Desondanks waren het productievolume, de private investeringen en de consumentenbestedingen een stuk lager dan een jaar eerder. De verwachting voor 2010 is dat investeringen en consumentenbestedingen een verdere daling laten zien (respectievelijk -3¾ en -1 procent). Consumenten zullen ook in 2010 nog twijfelen over het uitgeven van hun geld, dit komt deels doordat de effecten van de recessie op de arbeidsmarkt pas met enige vertraging merkbaar zullen worden. Door deze 'correctie' op de arbeidsmarkt zal de gemiddelde werkloosheid in 2010 verder oplopen richting 7 procent.

Onzekerheid bestaat er ook over hoe de overheid haar begrotingstekort zal terugbrengen in de komende jaren. Dit zal moeten worden bereikt met zeer forse bezuinigingen en lastenverzwaringen. De timing van dit soort maatregelen is essentieel aangezien vermeden dient te worden dat prille economische groei in de kiem gesmoord wordt. Ongetwijfeld zullen bezuinigingen het grootste deel van het geslagen gat moeten vullen. Een beperking van de overheidsuitgaven zal ook effecten hebben voor de werkgelegenheid bij de overheid (Rijk en in het verlengde daarvan ook de lagere overheden), wat niet zonder gevolgen zal blijven voor de Haagse economie, omdat deze

zowel direct (werkgelegenheid) als indirect (bedrijfsrelaties en koopkracht) relatief sterk van de overheid afhankelijk is.

Kortlopende indicatoren (waaronder de ontwikkeling van de werkgelegenheid en de mondiale conjunctuurontwikkeling) verraden momenteel eerder meevallers dan tegenvallers. Hoewel het absoluut nog te vroeg is om hieruit conclusies te trekken, voeden deze signalen wel de gedachte dat de recessie minder diepe sporen zal trekken dan aanvankelijk werd gevreesd.

² Rabobank – Visie op 2010

2 De woningmarkt in de Regio Den Haag

Om te bepalen wat de stand van zaken is op de woningmarkt, wordt hier gebruik gemaakt van NVM-data over de regio Den Haag³ in het derde kwartaal van 2009, onderzoek van de gemeente Den Haag en woningmarktonderzoek van de Rabobank. Hiervoor zijn de volgende indicatoren van belang: aantal verkochte woningen, gemiddelde transactieprijs, doorlooptijd en de betaalbaarheid.

Woningmarkt regio Den Haag stabiliseert in 3e kwartaal 2009....

In de vorige editie van het Nieuw Haags Peil werd beschreven dat de huizenmarkt in de regio Den Haag een opleving kende in het 2e kwartaal van 2009, vergeleken met het 1e kwartaal van dat jaar. Op basis van de voorlopige gegevens over het 3e kwartaal moeten we helaas concluderen, dat deze opgaande lijn niet is doorgezet. Over de gehele linie is het beeld gestabiliseerd, wat er op zou kunnen duiden dat de markt inmiddels de bodem heeft bereikt. Positief was, dat de gemiddelde transactieprijs in het 3e kwartaal, net als in het 2e kwartaal, weer wat steeg (+1 procent). Daarmee kwam deze uit op € 216.000 en zit deze transactieprijs weer nagenoeg op het niveau van het derde kwartaal van 2008. Dit beeld is gunstiger dan in geheel Nederland. Landelijk is de daling van de transactieprijs van de laatste vier kwartalen nog niet goedge maakt. De regio Den Haag lijkt ervan te profiteren dat de woningen in het algemeen wat lager geprijsd, en daarmee couranter zijn. Tegelijkertijd nam het aantal verkochte woningen, net als in Nederland als geheel, met 1 procent af ten opzichte van een kwartaal eerder. De gemiddelde tijd dat een huis te koop stond, bleef nagenoeg gelijk en kwam uit op 82 dagen. Specifieke gegevens over de stad Den Haag tonen aan dat er verschillen bestaan tussen de regio als geheel en de stad Den Haag. In Den Haag was namelijk sprake van een daling van de verkoopprijs in het derde kwartaal (vergeleken met een kwartaal eerder) met ruim 3%⁴. Tussen de segmenten zien we in de stad grote verschillen. De prijsvorming van eengezinswoningen was met +5% aanmerkelijk beter dan die van appartementen (-5%). De samenstelling van het pakket verkochte woningen is daarmee ook van invloed op de totale prijsontwikkeling. Zoals

³ Bestaat uit Den Haag, Leidschendam-Voorburg, Rijswijk, Wassenaar, Zoetermeer en Benthuisen

⁴ Bron: Ontwikkeling koopmarkt Den Haag en Haaglanden 1e helft 2009 en 3e kwartaal 2009, gemeente Den Haag

we zagen bleef de verkooptijd van huizen in de regio nagenoeg gelijk. In Den Haag zien we een iets positiever beeld; zowel voor de eengezinswoningen als de appartementen daalde de gemiddelde verkooptijd met circa 5%.

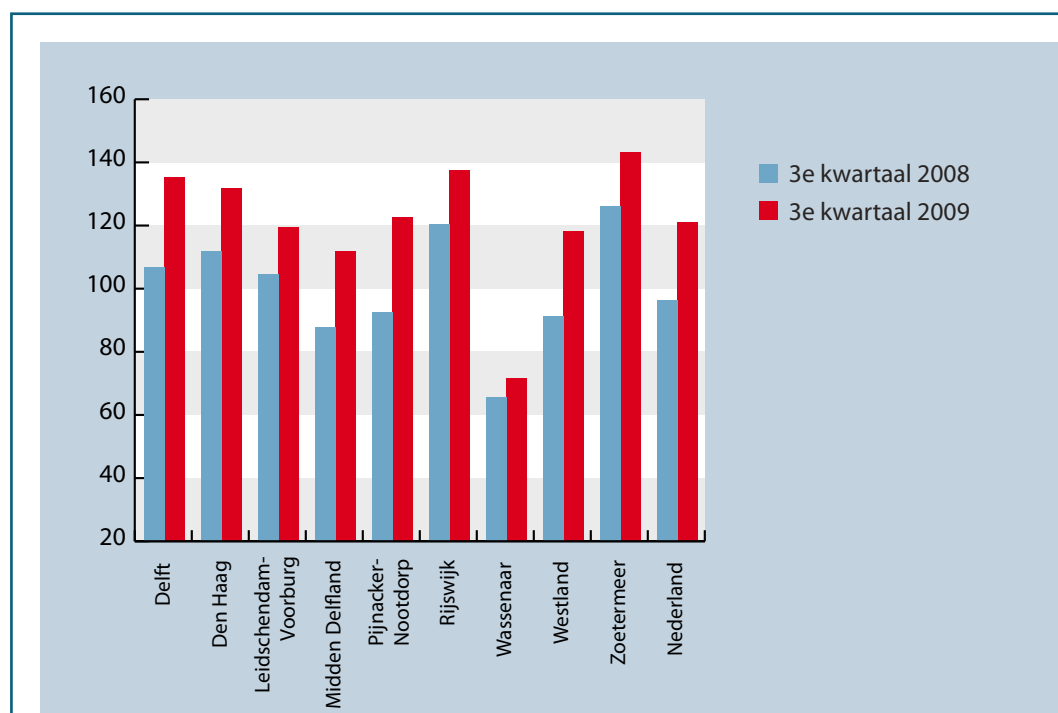
...maar verder herstel lijkt voorlopig uit te blijven

Dat de woningmarkt nog lang niet terug is op haar oude niveau, blijkt als de cijfers van het 3e kwartaal 2009 met die van een jaar eerder worden vergeleken. Het aantal verkochte woningen in de stad Den Haag lag in het derde kwartaal van 2009 maar liefst 34% lager dan in hetzelfde kwartaal van 2008. Voor de regio Haaglanden (exclusief Den Haag) bedroeg de krimp 28%. Over de afgelopen vier kwartalen zien we zowel in Den Haag als in de regio (exclusief Den Haag) een geringe daling van de gerealiseerde verkoopprijs met 0,4, respectievelijk 0,8%. Landelijk daalde in deze periode de gemiddelde transactieprijs met 7%. Per saldo lijkt de woningmarkt in de stad en de regio in een iets rustiger vaarwater te zitten dan landelijk het geval is, maar de cijfers zijn nog te fragiel om van herstel te kunnen spreken. In het beste geval is van stabilisatie sprake.

Rabobank Betaalbaarheidsindex

Om de mate van betaalbaarheid weer te kunnen geven is de Rabobank-betalbaarheidsindex ontwikkeld. Deze meet de betaalbaarheid van een gemiddelde koopwoning voor een gezin met een gemiddeld huishoudinkomen in Nederland. Het is een momentopname, wat inhoudt dat er geen rekening wordt gehouden met incidentele en individuele veranderingen in bijvoorbeeld de inkomensituatie als gevolg van werkloosheid. Deze index maakt onderscheid tussen de betaalbaarheid voor starters (110 procent financiering) en doorstromers (70 procent financiering) bij de aanschaf van een nieuwe woning. Heeft de index een waarde van 100, dan bedragen de bruto maandlasten 30 procent van het bruto inkomen, waarbij wordt uitgegaan van de aanschaf van een gemiddeld geprijsde woning en een huishouden met een gemiddeld gezinsinkomen. Is de indexwaarde hoger dan 100, dan bedragen de bruto maandlasten minder dan 30 procent van het bruto inkomen en vice versa. Een hogere index betekent dus een betere betaalbaarheid.

Figuur 1:
Betaalbaarheids-
index
Haaglanden

Bron: Rabobank

In de vorige editie van het Nieuw Haags Peil werd geconstateerd, dat de waarde van de Rabobank-betalbaarheidsindex sterk gestegen was. Dit kwam door lagere huizenprijzen, afgenomen hypotheekrente en iets hogere nominale inkomens (koopkrachtverbetering in 2009). Daarbij werd wel aangetekend dat dit slechts van tijdelijke aard zou zijn. Doordat er structureel meer vraag dan aanbod (bestaand en nieuwbouw) op de Nederlandse huizenmarkt is, stijgen de huizenprijzen op termijn weer. Ook lijkt de grootste daling van de (korte) hypotheekrente, die vooral gedaald was door de renteverlagingen van de ECB, voorbij te zijn⁵. Als gevolg daarvan voorspelden we dat een afname van de betaalbaarheid heel aannemelijk was, dit lijkt in ieder geval voor de gemeente Den Haag al op te gaan.

Betalbaarheidsindex Den Haag

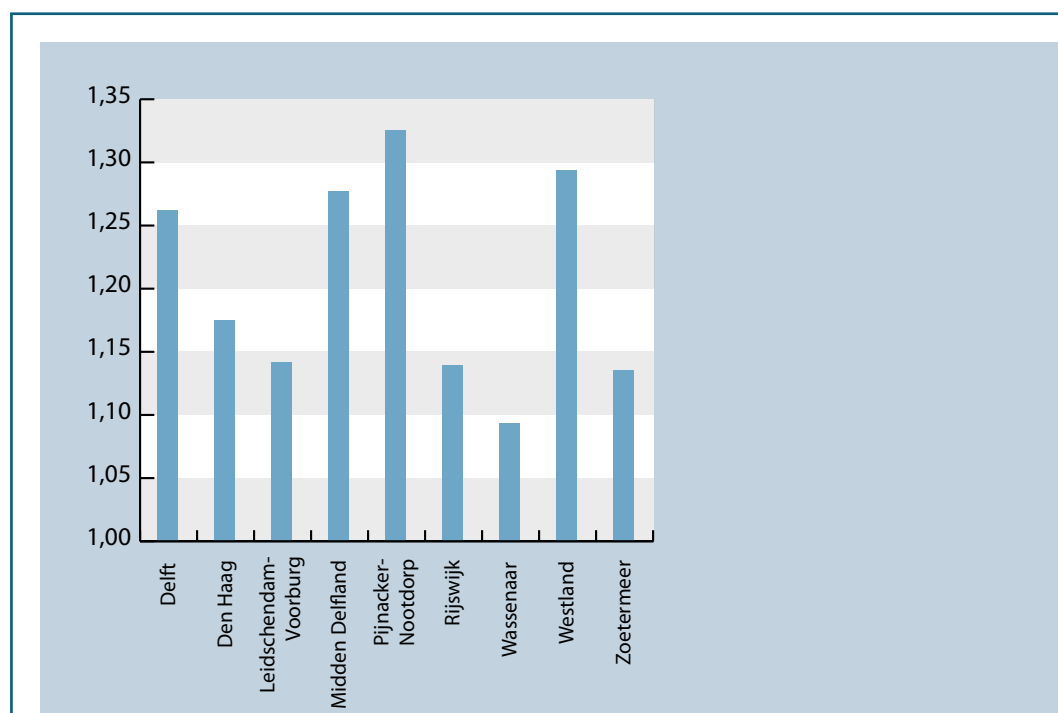
De betaalbaarheidsindex voor woningen in de regio Haaglanden was ook in het derde kwartaal van 2009 een stuk hoger dan een jaar eerder (figuur 1). Naar verhouding kenden vooral Pijnacker-Nootdorp en het Westland een sterke toename in de betaalbaarheid.

Cijfers voor de gemeente Den Haag laten echter zien dat de betaalbaarheid afnam ten opzichte van een kwartaal eerder. Dit kwam doordat de huizenprijzen weer wat stegen. Regionaal gezien kwam de betaalbaarheid van woningen in Den Haag daarmee lager uit dan die van woningen in Zoetermeer, Rijswijk en Delft.

Doordat de huizenprijzen weer wat aantrekken, de hypotheekrente niet verder daalt en de nominale inkomens niet verder zullen stijgen, zal naar verwachting de betaalbaarheid voorlopig niet meer verbeteren. Dit kan een dempend effect hebben op het herstel van de woningmarkt. Aan de andere kant kan het ook een signaal zijn voor aspirant kopers, die de mogelijkheid en zekerheid hebben om een huis te kopen, om nu hun slag te slaan. Dit zullen vaak starters op de woningmarkt zijn.

⁵ Rabobank Themabericht - Startersdilemma op de woningmarkt, 2009-2022

Figuur 2:
Verhouding
betaalbaarheids-
index per gemeente,
3e kwartaal 2009 t.o.v.
3e kwartaal 2008

Bron: Rabobank

Conclusies

- De regionale woningmarkt lijkt zich enigszins te stabiliseren. Het lijkt er op dat de markt de bodem heeft bereikt. Het voorzichtige herstel van de huizenmarkt in de regio Den Haag uit het tweede kwartaal kreeg in het derde kwartaal nog geen gevolg. De transactieprijs steeg licht, het aantal verkochte woningen daalde licht en de tijd dat een huis te koop stond bleef nagenoeg gelijk.
- De enorme klap die de woningmarkt in 2008 heeft gekregen, is echter nog lang niet goedgemaakt. Het aantal verkochte woningen is nog steeds een flink stuk lager dan in het derde kwartaal van 2008. De tijd dat een woning te koop stond was ook een stuk langer.
- Op een aantal punten (prijsontwikkeling, aantal transacties, gemiddelde etalagetijd) scoort de woningmarkt van de regio Den Haag relatief beter dan landelijk het geval is. Mogelijke oorzaken zitten in de hoek van de aard van het woningbestand (goedkopere woningen), de krapte op de woningmarkt die voor de crisis bestond en het feit dat de regionale arbeidsmarkt tot nu toe redelijk overeind blijft. De cijfers zijn echter nog te diffuus om van een werkelijke stabilisatie te kunnen spreken, ook in de gemeente Den Haag. Dat er nog geen stabilisatie optreedt is ondermeer te zien in de prijsvorming per segment die nog sterk uiteenloopt.
- De betaalbaarheid van woningen in Den Haag en de overige gemeenten in Haaglanden was ook in het 3e kwartaal van 2009 beter dan in 2008. Doordat de huizenprijzen weer iets opkrabbelden verbeterde de betaalbaarheid echter niet meer ten opzichte een kwartaal eerder. Voor de komende tijd is de verwachting dat de betaalbaarheid niet noemenswaardig zal toenemen, doordat de prijzen zich lijken te stabiliseren, inkomens onder druk staan en de hypotheekrente opwaarts beweegt.

3 De Haagse arbeidsmarkt

In dit hoofdstuk nemen we de Haagse arbeidsmarkt onder de loep. Drie onderwerpen komen daarbij aan bod: werkgelegenheid, werkloosheid en uitkeringen. De ontwikkeling van de werkgelegenheid in Den Haag is bekend tot 1 januari 2009 waardoor slechts een deel van de effecten van de recessie is terug te zien. De werkloosheidscijfers lopen tot september 2009 en de cijfers over het aantal uitkeringen tot oktober 2009. Daardoor geven deze een meer actueel beeld van de stand van de arbeidsmarkt.

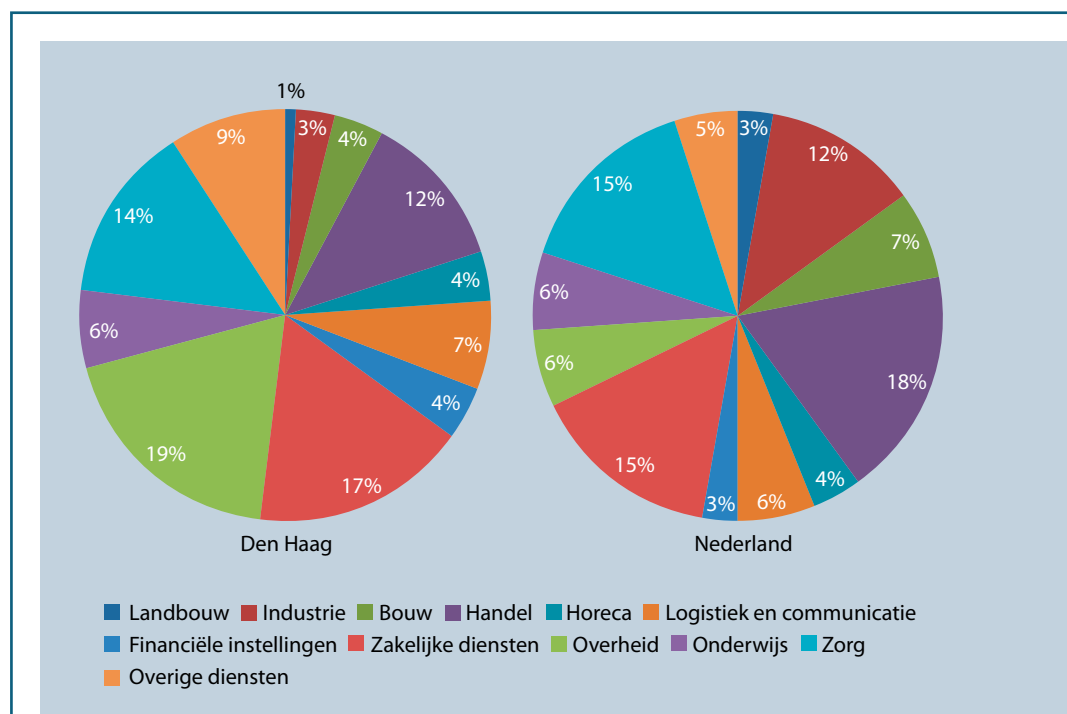
Ontwikkeling werkgelegenheid

De werkgelegenheid in Den Haag wordt hier bepaald op basis van het aantal banen. In figuur 3 en 4 is de grootte van de werkgelegenheid per sector in Nederland en Den Haag weergegeven. In totaal telde Den Haag in 2008 bijna 268.000 banen⁶.

Zoals in de figuur is te zien, dragen de overheid, zakelijke dienstverlening en zorg het meest bij aan de totale werkgelegenheid in Den Haag. Als we de werkgelegenheid per sector in Den Haag en Nederland met elkaar vergelijken dan zien we dat Den Haag relatief minder banen heeft in de industrie, bouw en handel. Den Haag heeft daarentegen relatief meer banen bij de overheid en in de zakelijke en overige diensten.

⁶ In dit aantal zijn zowel full-time als part-time banen opgenomen.

Figuur 3 en 4:
Grootte van de
werkgelegenheid
per sector in
Den Haag en
Nederland

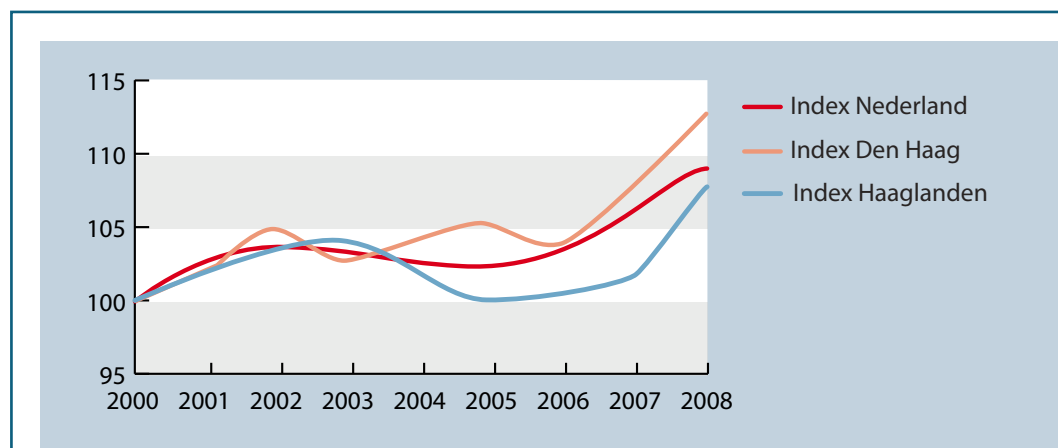

Bron: LISA,
bewerking Rabobank

Verder toont figuur 5 dat de werkgelegenheid in Den Haag in de periode 2000-2008 sterker is gegroeid dan in Nederland en in de rest van het stadsgewest Haaglanden. Als we daarnaast de ontwikkeling van het aantal banen per sector bekijken, dan is te zien dat er zowel sectoren zijn met een sterke groei als sectoren met een afname in de werkgelegenheid. In de onderzochte periode nam het aantal banen in de bouw (63 procent), zakelijke dienstverlening (26 procent) en overige

Figuur 5:
Werkgelegenheids-
ontwikkeling in
Nederland, Den Haag
en Haaglanden
2000-2008

Bron: LISA,
bewerking Rabobank

dienstverlening (23 procent) het meest toe. Landelijk groeide het aantal banen in de zakelijke en overige diensten in een zelfde tempo. Verder nam in Nederland het aantal banen in de landbouw (15 procent), industrie (11 procent) en financiële instellingen (5 procent) af. In Den Haag noteerde de landbouw echter een groei (12 procent), de industrie een kleinere daling (2 procent) en de financiële instellingen een grotere daling (18 procent).

Ontwikkeling werkloosheid

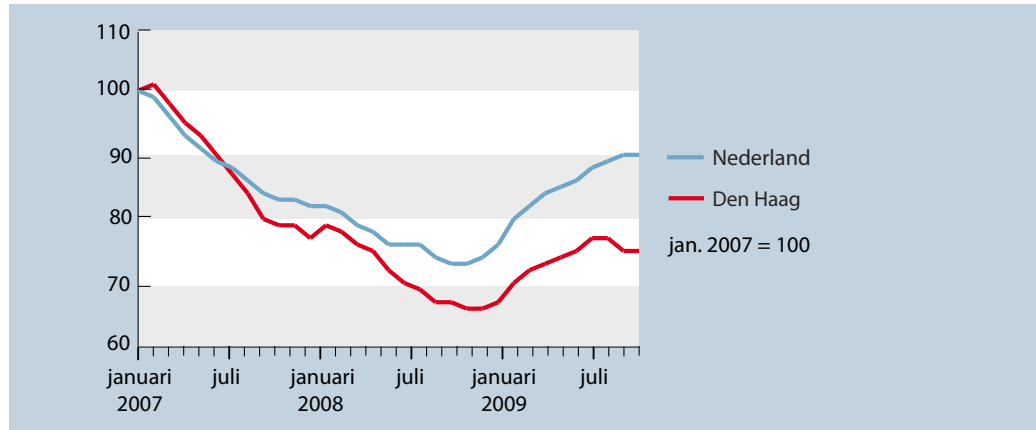
De werkloosheid wordt door het UWV WERKbedrijf bijgehouden op basis van het aantal Niet Werkende Werkzoekenden ('NWW'ers'). In Den Haag waren in september 2009 18.500 mensen als NWW'er ingeschreven. Van hen was 20 procent tussen de 15 en 30 jaar, iets minder dan 40 procent tussen de 30 en 45 jaar en de overige 40 procent was ouder dan 45. Verder had een derde van deze werklozen geen of alleen basisonderwijs gevolgd, een kwart van hen had een VMBO diploma, nog een kwart had een MBO, HAVO of VWO diploma en de resterende 15 procent had een HBO of WO diploma.

In de figuren 6,7 en 8 wordt de ontwikkeling van het aantal NWW'ers in Den Haag en Nederland met elkaar vergeleken. Het aantal NWW'ers in Den Haag heeft zich sinds de vorige rapportage gunstiger ontwikkeld dan in Nederland als geheel. In Den Haag nam dit aantal met 2,4 procent af terwijl het in Nederland 0,4 procent toenam. De daling in Den Haag trad bij alle drie de leeftijdsgroepen op, in Nederland was er juist een stijging te zien bij alle drie en dan vooral bij de jongere werklozen. Tegelijkertijd daalde zowel in Den Haag als in Nederland het aantal laagopgeleide NWW'ers. Het aantal hoogopgeleide NWW'ers nam in Den Haag en Nederland echter toe, deze stijging was in Den Haag relatief minder groot dan landelijk. Van de groepen NWW'ers die in de figuren worden onderscheiden, lag in september 2009 alleen het aantal jongere NWW'ers in Nederland en het aantal NWW'ers met een HBO- of WO-diploma in Den Haag hoger dan aan het begin van 2007.

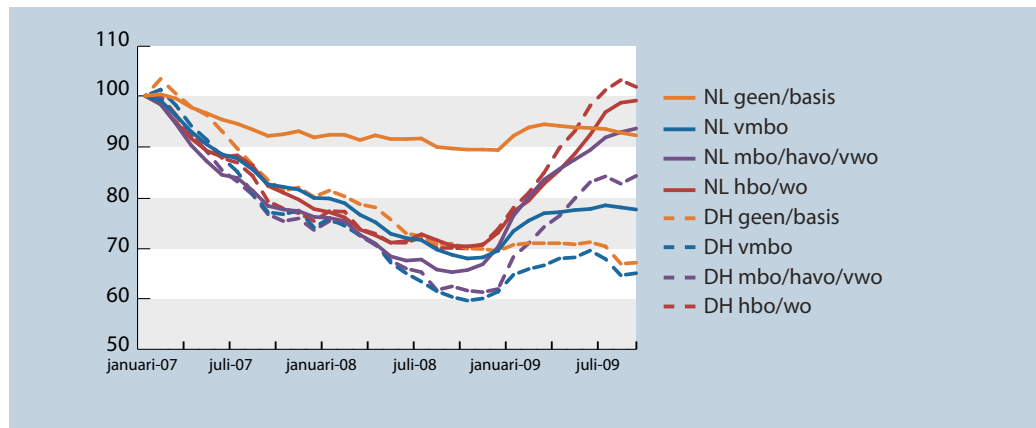
De sterkste stijging van het aantal mensen dat op zoek was naar werk heeft zich voorgedaan onder jongeren en hoogopgeleiden. Het aantal oudere en laag opgeleide NWW'ers is tot op heden veel minder gevoelig voor de effecten van de recessie gebleken.

Op basis van de UWV-cijfers kunnen we concluderen dat het aantal werklozen dat op zoek is naar een baan sinds het begin van 2009 sterk is toegenomen, zowel in Den Haag als in Nederland. In Den Haag was deze groei echter minder progressief en het aantal NWW'ers bereikte hier voorlopig haar top in juni 2009.

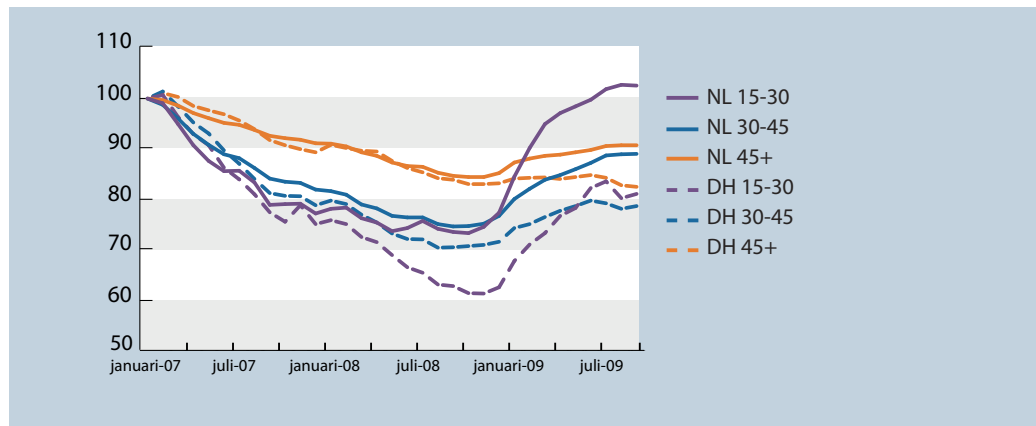
Figuur 6:
Werkloosheids-
ontwikkeling
Nederland en
Den Haag

Figuur 7:
Werkloosheids-
ontwikkeling
naar opleiding
Nederland en
Den Haag

Figuur 8:
Werkloosheids-
ontwikkeling
naar leeftijd
Nederland en
Den Haag

Bron: UWV WERKbedrijf,
bewerking Rabobank⁷

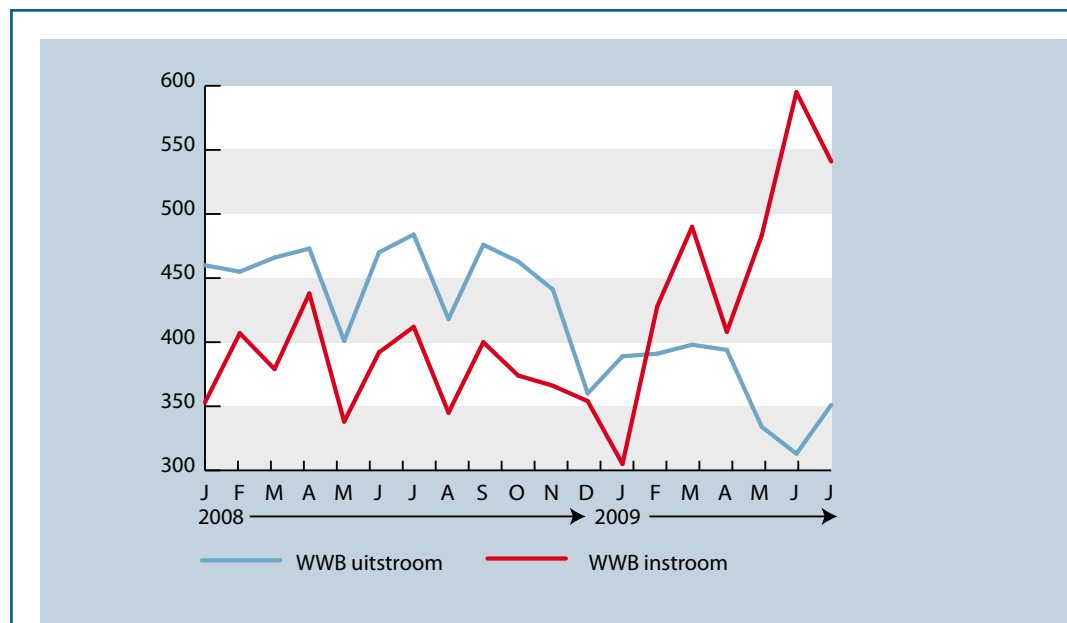
⁷ De cijfers van het UWV Werkbedrijf die ten grondslag liggen aan deze figuren zijn hoger dan degene die de gemeente Den Haag hanteert. Om Den Haag met Nederland te vergelijken is er echter voor gekozen om van de cijfers van het UWV Werkbedrijf uit te gaan.

Ontwikkeling uitkeringen

De ontwikkeling van het aantal uitkeringen op basis van de Wet Werk en Bijstand ('WWB') toont aan dat steeds meer mensen een beroep op de bijstand doen. Onder de WWB vallen alle bijstandsontvangers die in principe beschikbaar zijn om toe te treden tot de arbeidsmarkt.

De stijgende lijn die in januari werd ingezet, werd alleen in augustus en september doorbroken. Daarna steeg het aantal WWB'ers echter weer verder richting de 17.000 (figuur 9). Sinds januari 2009 heeft er een totale toename van ongeveer 1200 personen plaatsgevonden. Verder is ter illustratie de instroom van het aantal personen met een nieuw toegekende uitkering afgezet tegen het aantal personen waarvan de uitkering is beëindigd (instroom ten opzichte van uitstroom). Een score lager dan 1 betekent dat de uitstroom groter was dan de instroom, bij een waarde hoger dan 1 was de situatie andersom. Juni en augustus 2009 kenden tot op heden de grootste verschillen tussen instroom en uitstroom. Opvallend is dat in augustus en september 2009 de instroom gelijk was maar dat de uitstroom in september bijna twee maal zo groot was als een maand eerder. Als gevolg hiervan kende Den Haag in september bijna geen toename van het totale aantal mensen in de bijstand. Tot en met november 2009 waren juni en juli de maanden met de grootste instroom in de bijstand. In de maanden daarna daalde de instroom licht en kwam uit op een niveau van rond de 500 nieuwe instromers per maand.

Figuur 9:
Aantal
WWB-uitkeringen
en verhouding
WWB in- en
uitstroom,
2008-2009

Bron: Gemeente Den Haag,
bewerking Rabobank

Conclusies

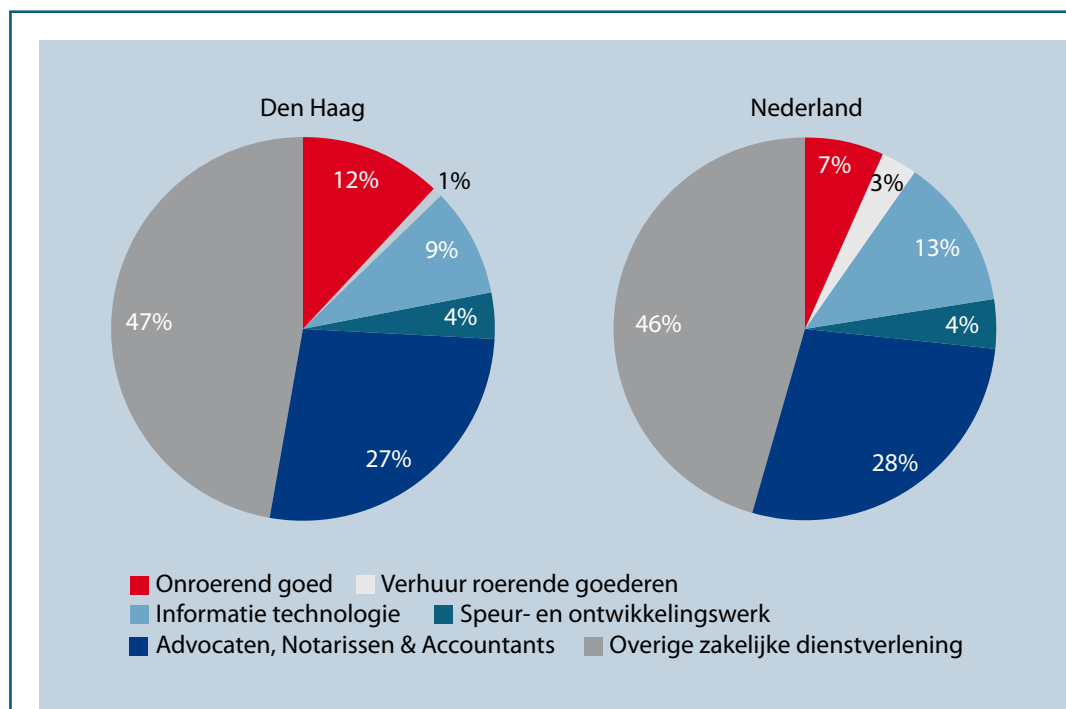
- Het aantal werklozen dat op zoek is naar een baan is in Den Haag en in Nederland sinds het begin van 2009 sterk toegenomen. In Den Haag was deze groei echter minder progressief en het aantal NWW'ers bereikte hier voorlopig haar top in juni 2009.
- De sterkste stijging van werkzoekenden deed zich voor onder jongeren en hoger opgeleiden.
- De gemeente Den Haag kent sinds januari 2009 een stijging van het aantal mensen dat een beroep doet op de bijstand. Deze stijging werd alleen in september 2009 doorbroken.

4 Sectorverkenning: Zakelijke dienstverlening

De sector zakelijke dienstverlening telt in Den Haag bijna 9.500 vestigingen en meer dan 45.000 banen. De zakelijke dienstverlening is daarmee in termen van werkgelegenheid de tweede sector in Den Haag (na de overheid). De zakelijke dienstverlening kent een grote diversiteit en is globaal in te delen naar adviesdiensten (onder andere projectontwikkeling, ICT, advocaten/notarissen & accountants) en facilitaire diensten (onder andere schoonmaakbedrijven en uitzendbureaus). Door de heterogeniteit van de sector is het lastig om alle beschikbare en relevante bronnen onder één noemer te brengen. Om een zo duidelijk mogelijk beeld van de sector te krijgen, belichten we achtereenvolgens de structuur, de dynamiek en het ondernemersoordeel, op basis van de beschikbare – en niet altijd naadloos op elkaar aansluitende – bronnen.

In de figuur 10 is het relatieve belang in de werkgelegenheid van de totale zakelijke dienstverlening weergegeven per branche. Hieruit blijkt dat de verdeling over de branches in Den Haag weinig verschilt van die in Nederland als geheel. Bij beiden is de overige zakelijke dienstverlening qua werkgelegenheid goed voor bijna de helft van het totale aantal banen. De branche ‘advocaten, notarissen & accountants’ vertegenwoordigt meer dan een kwart van de werkgelegenheid in de sector. Verder kent Den Haag meer vastgoed gerelateerde werkgelegenheid, dankzij relatief veel banen in de vastgoedontwikkeling en –handel. De branche ‘informatie technologie’ is in Den Haag minder sterk aanwezig. Dit is op zich niet verwonderlijk aangezien andere gemeenten in de regio (zoals Zoetermeer) zich meer op deze bedrijvigheid richten.

Figuur 10 en 11:
Grootte van de
werkgelegenheid
per branche in
Den Haag (2008)

Bron: LISA,
bewerking Rabobank

Dynamiek in de sector

De bedrijfsdynamiek (starters, overige oprichtingen en opheffingen) vormt gewoonlijk een goede indicator voor de gang van zaken in het bedrijfsleven of in een bepaalde sector. Daarbij leert de ervaring dat er soms geruime tijd kan zitten tussen enerzijds de economische ontwikkeling en anderzijds de ontwikkeling van de bedrijvenpopulatie. De geanalyseerde cijfers zijn afkomstig van de Kamer van Koophandel Den Haag en betreffen het gehele jaar 2008 en het derde kwartaal van 2009.

Tabel 1:
Bedrijfsdynamiek
per branche
3e kwartaal 2009
absoluut en
percentage van
geheel 2008

Branches	Starters		Overige oprichtingen		Opheffingen	
	2009/3	Aandeel ¹⁾	2009/3	Aandeel ¹⁾	2009/3	Aandeel ¹⁾
Rechtsk-/adm.diensten	27	31%	16	21%	7	14%
Economische diensten	67	18%	42	19%	35	20%
Ingenieursbureaus	28	27%	8	16%	11	24%
Reclamebureaus	21	28%	10	33%	10	15%
Automatiseringsdiensten	46	23%	16	14%	18	15%
Onderzoek/ontwikkeling	3	60%	1	25%		
Verhuurbedrijven	3	38%	2	33%	2	13%
Milieubedrijven	1	50%	1	100%		
Schoonmaakbedrijven	37	24%	6	22%	30	38%
Uitzendbureaus/beveiliging	24	15%	16	13%	31	22%
Fotografie, beurzen, overige	72	33%	11	15%	26	25%
Totaal dienstverleners	329	24%	129	18%	170	21%
Totaal bedrijven	1105	22%	446	20%	704	24%

Bron: kamer van
Koophandel regio Den Haag,
bewerking Rabobank

Waarde van het
3e kwartaal 2009,
uitgedrukt als percentage
van de waarde over
geheel 2008

Tabel 1 geeft de bedrijfsdynamiek (starters, overige oprichtingen en opheffingen) van de belangrijkste dienstverleningsbranches in het derde kwartaal van 2009. Tevens zijn deze waarden vergeleken met de aantallen over geheel 2008, waarbij gekozen is om de waarde van het derde kwartaal 2009 uit te drukken als percentage van geheel 2008. Bij de interpretatie van dit percentage moet worden bedacht dat – indien de dynamiek gelijk over het jaar verdeeld is – een waarde van 25% duidt op een zelfde mate van dynamiek in het derde kwartaal van 2009 als in geheel 2008. Ter vergelijking zijn ook de cijfers van het gehele Haagse bedrijfsleven toegevoegd.

Uit de tabel kunnen de volgende zaken worden geconcludeerd.

Het starterspercentage van de dienstverleners blijft op niveau en ligt iets hoger dan voor het totale bedrijfsleven. Het aantal overige oprichtingen blijft echter achter, ook vergeleken met het totale bedrijfsleven. De Haagse dienstverleners scoren relatief gunstig bij het aantal opheffingen.

Als we de sector meer in detail bekijken, dan is bij de rechtskundige en administratieve dienstverleners en de reclamebureaus sprake van een positieve dynamiek. De schoonmaakbedrijven kenden in het derde kwartaal relatief veel opheffingen. De lastige conjunctuur zien we terug in een lager starterscijfer bij de groep uitzendbureaus en beveiliging. Het aandeel opheffingen in deze groep loopt echter nog niet op.

Verwachting voor de zakelijke dienstverlening

Werkgelegenheid

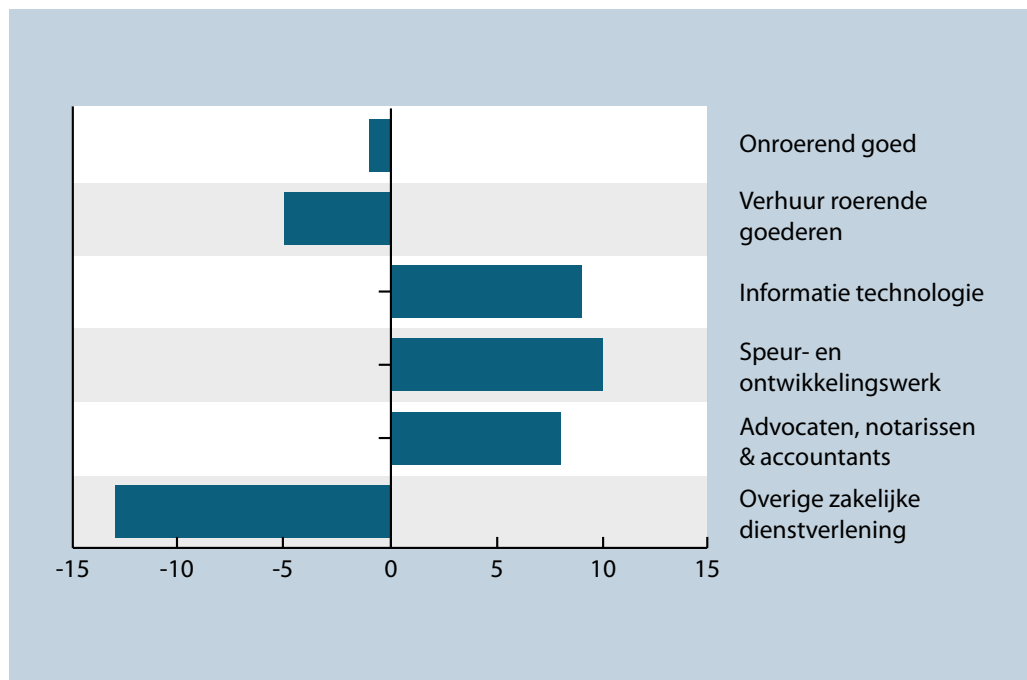
In de eerste editie van het Nieuw Haags Peil werd de verwachting uitgesproken dat de werkgelegenheid in Den Haag als gevolg van de recessie in 2009 en 2010 zou afnemen. De verwachte werkgelegenheidsontwikkeling verschilt echter sterk van sector tot sector

en van branche tot branche. Voor de industrie en de financiële instellingen wordt een flinke krimp voorzien. Ook voor de zakelijke dienstverlening wordt een daling verwacht, zei het minder sterk.

Figuur 12 toont de landelijke raming voor de belangrijkste dienstverleners. Rekening houdend met het belang van deze branches voor de Haagse economie en ervan uitgaande dat regionaal weinig verschillen bestaan in de verwachte ontwikkelingen bij de verschillende dienstverleners, zal dit behoorlijke gevolgen hebben voor de werkgelegenheidsontwikkeling in Den Haag. De verwachte groei van de branches informatie technologie, speur- en ontwikkelingswerk en advocaten, notarissen & accountants wegen niet op tegen het verwachte verlies van banen in de overige zakelijke dienstverlening. De landelijke werkgelegenheidsverwachting voor 2010 voorspelt een krimp van het aantal banen in de zakelijke dienstverlening met 0,8 procent, ofwel 10.000 banen. De Haagse werkgelegenheid in de zakelijke dienstverlening zal vermoedelijk met 1,4 procent afnemen (ongeveer 650 banen). De sterkere afname van de werkgelegenheid in de sector in Den Haag is het gevolg van het grotere belang van de branche onroerend goed en het kleinere belang van de informatie technologie in de Haagse werkgelegenheid.

Figuur 12:
Landelijke
verwachte
werkgelegenheids-
ontwikkeling
per branche (2010)

Bron: Rabobank/EIM

Trends per branche

Voor ondernemers binnen de verschillende branches is het van groot belang om te weten wat de verwachte ontwikkeling in hun branche is en welke factoren hier een rol in spelen.

In de Rabobank publicatie 'Cijfers & Trends' van oktober 2009 worden ondermeer voor een groot aantal branches binnen de zakelijke dienstverlening verwachtingen uitgesproken.

Voor de sector zakelijke dienstverlening als geheel is de verwachting van de omzetwaarde in 2009 negatief (-2 procent). Deze verwachte omzetwaarde is opgebouwd uit een volumecomponent (-4 procent) en een prijscomponent (+2 procent). Voor 2010 voorziet de Rabobank in een herstel van de omzetwaarde in de zakelijke dienstverlening (+1½ procent). Dit komt vooral doordat de prijscomponent met 1¼ procent toeneemt, de toename van de volumecomponent is met ¼ procent minimaal. Door de grote differentiatie in activiteiten en opdrachtgevers in de branches van de zakelijke dienstverlening bestaan er tussen branches echter grote verschillen. Hieronder volgt daarom een kort overzicht van de verwachtingen voor de afzonderlijk branches.

Tabel 2:
Overzicht van
branches en trends
in 2009-2010
(landelijk beeld)⁸

Branche	Trend en verwachting
Accountants, administratiekantoren en belastingconsulenten	Werkaanbod blijft hoog behalve in het geval van specifieke advisering op het gebied van fusies en overnames.
Advocatenkantoren	Omzet blijft per saldo op peil. Minder werk in adviezen voor fusies en overnames maar meer werkaanbod voor in arbeidsrechtzaken en faillissementen.
Architectenbureaus	Aantal orders daalt fors doordat onder andere bouwproductie afneemt.
Assurantietussenpersonen	Matige verwachting doordat de markt verzadigd lijkt te zijn en de woeker-polisaffaire het imago van de branche geen goed heeft gedaan
Belegging in vastgoed	Door de kredietcrisis vinden er minder transacties plaats, risico's van investeringen worden heroverwogen en kosten van vreemd vermogen zijn flink gestegen.
Beveiliging en opsporing	Stijging van de omzet door maatschappelijke relevantie en nieuwe subsidieregeling voor beveiliging voor het kleinbedrijf.
Communicatiebureaus	Flinke omzetsdaling door dalende communicatiebudgetten bij opdrachtgevers en sterkere (prijs)-concurrentie tussen bureaus onderling.
Economische en organisatieadviesbureaus	Dalende omzetsontwikkeling maar sterk afhankelijk van de markt en het type advies. Generalistisch werk en opdrachten voor de non-profit en agrarische sector zijn daarbij minder conjunctuurgevoelig.
ICT-dienstverlening	Omzetten staan onder druk, aan de andere kant blijft de overheid flink investeren in ICT.
Ingenieursbureaus	De stijging van de omzetten vlakke in 2009 af. Vooral bij bureaus met opdrachtgevers in de industrie en bouw daalt het aantal opdrachten. Gezien de verwachting voor de bouw zal het aantal opdrachten vanuit deze sector op korte termijn niet veel toenemen.
Makelaars	Omzetten dalen doordat er minder transacties zijn, huizenprijzen dalen en huizen langer te koop staan. Als gevolg daarvan verwacht het NVM een afname van het aantal kantoren in de komende jaren.
Notariskantoren	Terugval in het aantal transacties op de woningmarkt zorgt voor een flinke omzetsdaling in de branche. Tegelijkertijd leidt liberalisering van tarieven tot prijsconcurrentie.
Schoonmaakbedrijven	Omzetverwachting tussen licht positief en negatief in. Spreiding van klantenbestand over sectoren zorgt voor minder conjunctuurgevoeligheid. Overheid en zorginstellingen zijn in dit opzicht gewenste klanten.
Uitzendbureaus	Verkeren in zwaar weer. In eerste halfjaar van 2009 nam het aantal uitzenduren bijvoorbeeld met 20 procent af. Op termijn is Nederlandse arbeidsmarkt gebaat bij verdere flexibilisering en uitzendbureaus spelen hier een belangrijke rol in.
Woningcorporaties	Bijdrage voor sanering 'probleemwijken' en stagnering van woningverkoop beïnvloeden de beschikbare kasstromen van corporaties. Verder afname van het aantal corporaties ligt voor de hand.

Bron: Rabobank -
Cijfers & Trends
oktober 2009

⁸ Zie voor meer informatie per branche ook http://www.rabobank.nl/bedrijven/advies/cijfers_trends/branches/default.

Ondernemersoordeel in de sector

Net als in de vorige editie van het Nieuw Haags Peil worden de uitkomsten van de Conjunctuur Enquête Nederland ('COEN') gebruikt om weer te geven hoe ondernemers hun bedrijfsvoering in de afgelopen periode hebben ervaren en wat hun verwachtingen zijn voor de komende tijd. Met de antwoorden uit de COEN kunnen de meningen van ondernemers in het Kamer van Koophandel gebied Den Haag⁹ vergeleken worden met die van de Nederlandse ondernemers als geheel. Binnen de groep ondervraagde ondernemers wordt ook onderscheid gemaakt naar sector. Hier onderscheiden we verhuur van roerende goederen, zakelijke adviesdiensten, informatietechnologie en facilitaire dienstverlening.

Tabel 3:
Ondernemersoordeel
zakelijke dienstverlening

	Verhuur roerende goederen		Zakelijk advies		Computer en IT		Facilitaire diensten	
	Nl.	D.H.	Nl.	D.H.	Nl.	D.H.	Nl.	D.H.
Saldo productie vorig kwartaal	-21,5	-18,2	-26,6	-19	-15,5	-26,7	-18,6	-14
Saldo prod. komend kwartaal	7,2	6,1	16,1	8,5	26,5	21,9	-10,4	-2,9
Saldo oordeel orderpositie	-31,1	-33,6	-24,9	-25,5	-31,5	-47,4	-37,7	-37,1
Geen belemmeringen	35,1	34,6	39,4	38	31,2	23,6	32	35,3
Onvoldoende vraag	39,6	37,6	33,6	32,7	47,7	48,4	42,6	38,8
Financiële beperkingen	8,6	10,3	7,5	8	10,1	16,6	9	10,3

Bron: Coen-enquête,
per oktober 2009,
gepubliceerd op
16 december 2009

Den Haag =
Kamergebied Den Haag

De saldi zijn berekend
op basis van de oordelen
'toegenomen' en
'afgenomen'

Op hoofdlijnen kunnen uit de ondernemersenquête de volgende zaken worden geconcludeerd:

- Zowel in geheel Nederland als in het Kamergebied Den Haag zijn de ondernemers duidelijk minder negatief over het komende kwartaal (2009/4) dan over het afgelopen kwartaal (2009/3); dit bevestigt het beeld, dat het conjuncturele dieptepunt waarschijnlijk inmiddels achter ons ligt.
- De zakelijke adviseurs in Den Haag beoordelen het afgelopen kwartaal duidelijk minder negatief dan hun landelijke collega's en voorzien voor het komende kwartaal een substantiële verbetering, zij het minder progressief dan landelijk.
- De IT is een turbulente sector; zowel landelijk als in Den Haag zijn er forse verschillen in het oordeel over het afgelopen en komende kwartaal. Onvoldoende vraag blijft een belangrijke belemmering voor ondernemers in deze sector, zowel landelijk als regionaal.
- De ondernemers in de facilitaire dienstverlening zijn duidelijk minder optimistisch dan hun collega's in de andere dienstverleningsbranches. Kennelijk verwachten zij dat de komende tijd nog scherp naar hun inzet zal worden gekeken (kostenbesparingen), daar waar ondernemers in de andere dienstverleningsbranches vraagherstel zien. De facilitaire dienstverleners in Den Haag zijn over de gehele linie iets minder negatief dan hun collega's elders in het land, maar de eerder geconstateerde hoge 'opheffingsratio' bij de schoonmaakbedrijven in Den Haag is een niet te negeren signaal.

⁹ Het gebied van de kantoren Alphen a/d Rijn, Delft, Den Haag, Leiden, Lisse, Naaldwijk en Zoetermeer. Deze gegevens zijn ontleend aan de COEN die op 16 december 2009 is gepubliceerd en die gebaseerd is op onderzoek gehouden in oktober 2009.

Conclusies

- De sector zakelijke dienstverlening is qua werkgelegenheidsomvang de 2e sector in Den Haag. Het is echter een zeer heterogene groep, met uiteenlopende activiteiten en grote verschillen in de mate van gevoeligheid voor het huidige zwakke economische klimaat.
- Als we kijken naar de verdeling van de werkgelegenheid tussen de verschillende branches, dan blijkt dat tussen Den Haag en Nederland relatief weinig verschillen zitten.
- De zogenoemde bedrijvendynamiek laat voor de Haagse dienstverleners een iets positiever beeld zien. De branches economische diensten, automatiseringsdiensten en fotografie/beurzen/overige zijn verantwoordelijk voor de grootste aantallen starters, overige oprichtingen en opheffingen.
- De recessie lijkt voor een stijging van het aantal opgeheven schoonmaakbedrijven te zorgen terwijl er minder automatiseringsbedrijven werden opgeheven. Ook de uitzendbureaus kennen – begrijpelijkerwijs – een lagere dynamiek. De rechtskundige advies- en administratiebureaus kenden in het derde kwartaal van 2009 een positieve dynamiek.
- Naar verwachting zal de werkgelegenheid in de zakelijke dienstverlening in Den Haag met 1,4 procent afnemen in 2010. Dit komt vooral door de dalende werkgelegenheid in de overige zakelijke dienstverlening. Voor de informatie technologie, het speur- en ontwikkelingswerk en de branche advocaten, notarissen en accountants wordt juist een stijging van de werkgelegenheid verwacht.
- De verwachting voor de omzetontwikkeling in 2010 in de zakelijke dienstverlening als geheel is met 1½ procent positief. Dit ligt vooral aan de positieve prijscomponent, de volumecomponent lijkt maar weinig toe te nemen.
- -De verwachting voor de omzetontwikkeling van de verschillende branches binnen de zakelijke dienstverlening loopt sterk uiteen. De accountants, administratiekantoren en belastingconsulenten en de beveiligings- en opsporingsbedrijven lijken in 2010 aan de goede kant te zitten. In branches als het vastgoed, de communicatie en de makelaardij lijkt er voorlopig nog weinig verbetering plaats te vinden.
- Het ondernemersoordeel op de korte termijn (laatste twee kwartalen van 2009) levert voor wat betreft de dienstverlening een enigszins diffuus beeld op. In de meeste branches zijn de ondernemers aanmerkelijk positiever over het vierde kwartaal van 2009 dan over het voorgaande kwartaal. Een groot deel van de IT-ondernemers ervaart belemmeringen vanuit de vraagzijde. Ondernemers in de facilitaire dienstverlening meldden een relatief minder slecht derde kwartaal, maar zijn minder optimistisch over de nabije toekomst. Op hoofdlijnen wijkt het oordeel van de Haagse dienstverleners niet noemenswaardig af van dat van hun collega's elders in het land.

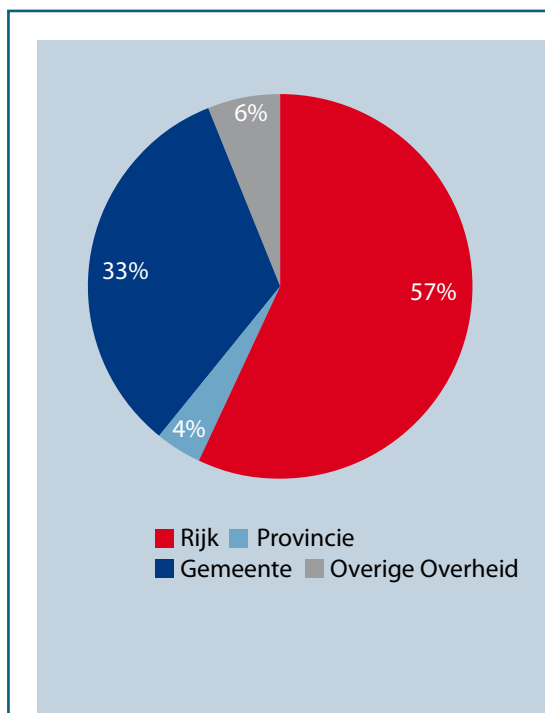
5 Sectorverkenning: Overheid

Zoals in het vorige hoofdstuk al te zien was, verschilt de mate waarin de werkgelegenheid terugloopt sterk per sector en branche. De conjunctuurgevoeligheid van een sector speelt daarin een belangrijke rol. De werkgelegenheid bij de overheid wordt daarbij vaak als weinig conjunctuurgevoelig aangemerkt. Mede daardoor wordt de overheid in deze tijd van economische neergang door veel mensen als een 'veilige haven' gezien. Met behulp van de ontwikkeling van de werkgelegenheid bij de overheid in het verleden, deskresearch en informatie van de gemeente zal blijken of dit ook nu opgaat.

Structuur van de sector

Den Haag is het politieke centrum van Nederland en daarmee ook het centrum van de werkgelegenheid bij de Rijksoverheid. Meer dan de helft van de overheidswerkgelegenheid in Den Haag zit bij de Rijksoverheid. De ministeries van Defensie en Justitie zijn met ieder 6000 werknemers de grootste Rijksoverheidsinstanties in Den Haag gevolgd door de ministeries van VROM en Buitenlandse Zaken (beiden meer dan 3000 ambtenaren) en het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties met ongeveer 2800 ambtenaren¹⁰. De grootste overheidsinstantie qua werknemers is echter de gemeente Den Haag zelf met meer dan 8000 werknemers.

Figuur 13:
Verdeling van de
werkgelegenheid bij
de overheid in
Den Haag

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking Rabobank

¹⁰ Het aantal werknemers van ministeries dat daadwerkelijk in Den Haag werkt is een stuk lager. Zo gaat het bij de medewerkers van het Ministerie van Defensie in veel gevallen ook om militairen die alleen in Den Haag als werknemer ingeschreven staan. Daarnaast kennen ook andere ministeries medewerkers die in binnen- of buitenland in de 'buitendienst' werken.

Het totale aantal werknemers bij de overheid in Den Haag dat door het Werkgelegenheidsregister en het LISA vestigingenregister gehanteerd wordt, verschilt. Volgens het LISA vestigingsregister, waar we in de rest van dit hoofdstuk vanuit gaan, waren er in Den Haag in 2008 in totaal 51.000 banen in de sector 'Openbaar bestuur en Overheid'.

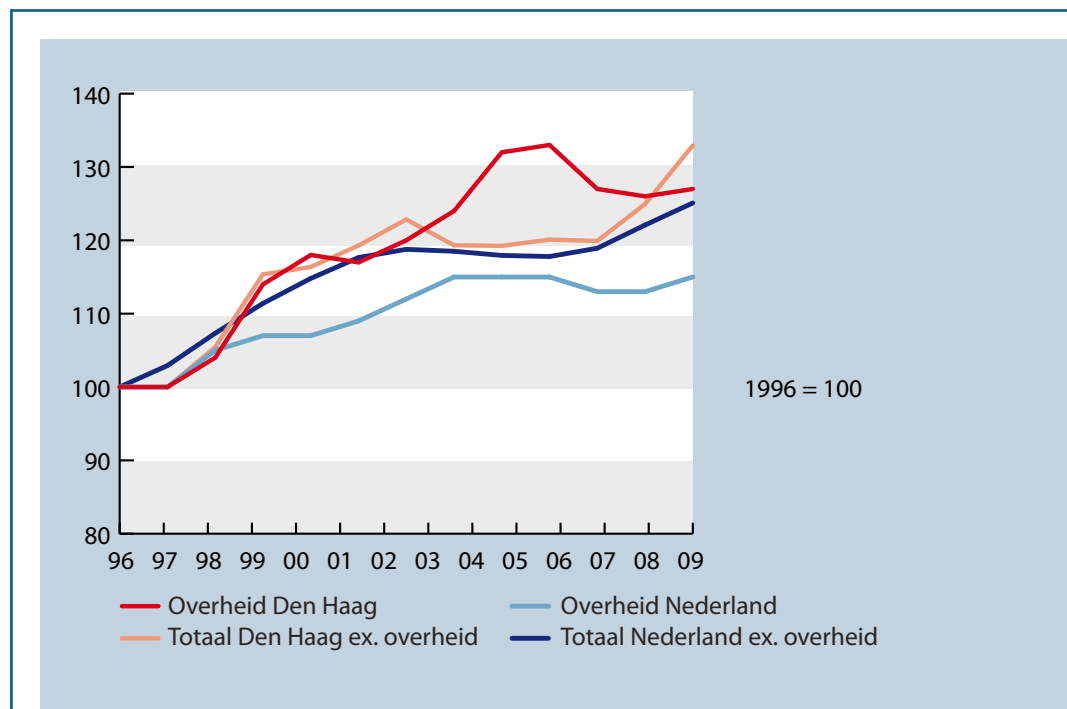
Historische ontwikkeling van de werkgelegenheid bij de overheid

De ontwikkeling van de totale werkgelegenheid en de werkgelegenheid bij de overheid in Nederland en Den Haag zijn in figuur 14 tegen elkaar afgezet. Eerder werd al duidelijk dat de totale werkgelegenheid in Den Haag zich in het verleden sterker ontwikkeld heeft dan in Nederland. Uit de figuur blijkt ook dat de werkgelegenheid bij de overheid daar een duidelijk aandeel in heeft gehad. Deze nam in Den Haag van 1998 tot 2000 en van 2003 tot 2005 veel meer toe dan landelijk het geval was. Landelijk nam het aantal overheidsbanen daarentegen vooral toe tussen 2000 en 2003. In de periode na 2002, die gekenmerkt werd door een economische dip, blijft het totale aantal banen in zowel Den Haag als Nederland stabiel. Opvallend is dat juist in die periode de werkgelegenheid bij de overheid in Den Haag zeer sterk toenam. Op basis hiervan lijkt de werkgelegenheid bij de overheid in Den Haag in ieder geval (en voor de beschouwde periode) weinig conjunctuurgevoelig.

Opvallend is dat het aantal banen bij overheidsinstanties na begin 2005 flink afnam terwijl het in die periode economisch beter ging. De economische groei tussen 2006 en 2008 zorgde voor een sterke groei van het totale aantal banen maar bij de overheid is hier niets van terug te zien. In het artikel 'Overheid recessiebestendige werkgever' in Intermediair wordt door directeur Mark Bressers van het expertisecentrum arbeidsmarktcommunicatie van het rijk zelfs gesteld dat de werkgelegenheid bij de overheid anticyclisch is. Volgens hem komt dit ondermeer doordat een hogere werkloosheid leidt tot meer werk bij onder andere de uitkeringsinstanties.

De huidige situatie verschilt echter sterk van het verleden. Dit komt enerzijds doordat er vanaf 2008

Figuur 14:
Werkgelegenheids-
ontwikkeling bij de
overheid 1996-2008

Bron: LISA,
bewerking Rabobank

tot en met 2011 een flinke inkrimping van de werkgelegenheid bij de overheid in gang is gezet in het kader van de Nota Vernieuwing Rijksdienst. Anderzijds nopen de crisismaatregelen die het kabinet heeft genomen om de economie aan de praat te houden de overheid om op termijn flink te bezuinigen. Momenteel wordt door de Rijksoverheid dan ook onderzocht met welke bezuinigingsmaatregelen dit gerealiseerd kan worden. Hoewel er over de uiteindelijke maatregelen momenteel nog niks bekend is, ligt het voor de hand de overheid op termijn daarbij andermaal ook binnen de eigen organisatie zal bezuinigen.

Vernieuwing Rijksdienst

In totaal was de Rijksoverheid in 2006 goed voor zo'n 115.000 fte's / 120.000 werknemers¹¹. Een van haar doelstellingen, die al gold voor de recessie, is om het aantal ambtenaren in te krimpen. In de Nota Vernieuwing Rijksdienst gaat men daarbij uit van een daling van 13.000 banen bij het Rijk in de periode tot eind 2011. Het tijdspad voor deze doelstelling was 1625 banen in zowel 2008 als 2009, 3250 banen minder in 2010 en 6500 banen minder in 2011. Van de totale banen bij de Rijksoverheid bevindt meer dan een kwart zich in Den Haag¹². Als de inkrimping van het aantal ambtenaren naar rato zou plaatsvinden, zou het in de periode van begin 2008 tot eind 2011 om een verlies van ongeveer 3200 banen gaan. Bij de gemeente verwacht men echter dat dit uiteindelijk hoger zal liggen en eerder tussen de 4000 en 5000 zal zijn. In het verleden is er al vaker gestreefd naar een kleinere overheid maar zoals figuur 14 liet zien heeft dit eigenlijk nooit tot een structurele daling van de werkgelegenheid geleid. Door twee factoren lijkt een structurele daling van de werkgelegenheid de komende jaren onontkoombaar. Aan de ene kant komt dit doordat de grootste opgave in de vernieuwing van de Rijksdienst in de komende jaren plaats zal vinden. Aan de andere kant zal in deze periode ook begonnen moeten worden met het op orde krijgen van de overheidsfinanciën. Momenteel wordt er door een twintigtal commissies gestudeerd op welke maatregelen er genomen dienen te worden om dit te bewerkstelligen. Dat daarbij ook bezuinigingen binnen de eigen organisatie zullen plaatsvinden lijkt zeker.

Dempende neveneffecten

Hoewel men door de vernieuwing van de Rijksdienst in eerste instantie een daling van de werkgelegenheid bij de overheid leek te bereiken zijn er echter ook twee factoren die dit verlies voor een deel teniet kunnen doen.

Ten eerste signaleerde de Algemene Rekenkamer dat er in de periode tot eind 2011 ook weer 6600 ambtenaren bijkomen. Dit is het gevolg van tussentijdse politieke maatregelen waardoor op verschillende terreinen extra personeel nodig is. Voorbeelden hiervan zijn het grotere beroep dat als gevolg van de crisis wordt gedaan op de sociale verzekeringen en het extra (beleids)werk dat de crisis vraagt.

Ten tweede is het de vraag in hoeverre de bij de overheid geschrapte werkgelegenheid daadwerkelijk verdwijnt. Een bijeffect van dergelijke operaties bij de overheid is dat men meer gebruik gaat maken van de inhuur van externe bureaus. Deels om te adviseren tijdens het reorganisatieproces, maar deels ook om taken over te nemen die na de reorganisatie niet meer door de overheid zelf worden gedaan. Een groeiende inzet van deze (commerciële) dienstverleners zorgt dan ook voor een compensatie van het verlies aan werkgelegenheid bij de overheid.

¹¹ Kerngegevens overheid 2006

¹² Op basis van de gegevens uit het werkgelegenheidsregister Haaglanden

Verwachting gemeente

Het beeld dat ontstaat na navraag bij de gemeente is dat men daar tot op heden nog niet een dergelijke rigoureuze aanpak zoals bij het Rijk heeft hoeven volgen. Dat de gemeente wel meer op de kostenefficiëntie let komt terug in twee zaken. Ten eerste wordt er strenger gelet op de noodzaak van het werven van nieuwe mensen. Ten tweede bestaat er een kritischer houding bij het inschakelen van externe bureaus en zal de toets waaraan mogelijke uitbestedingen moeten voldoen naar waarschijnlijkheid ook strenger worden. Of de gemeente verdere maatregelen zal moeten nemen, is voor een deel afhankelijk van de inkomsten die men ontvangt uit het gemeentefonds. Wanneer deze als gevolg van bezuinigingen bij de Rijksoverheid teruglopen, zal de noodzaak voor gemeenten om haar kosten tegen het licht te houden ook urgenter worden.

EIM/Rabobank prognoses voorzien in lichte groei

Al met al is de verwachting dat de werkgelegenheid bij de Rijksoverheid in Den Haag op termijn zeker zal teruglopen. Doordat de lokale werkgelegenheid zich ook bij andere overheidsinstanties bevindt en de ervaring leert dat krimp bij de overheid een lange remweg heeft en deels gecompenseerd wordt door overheveling van werkzaamheden naar de marktsector, is de werkgelegenheidsverwachting van het EIM/Rabobank voor de korte termijn (2010) nog licht positief. Deze ramingen

wijzen voor de sector 'openbaar bestuur, overheid en onderwijs' op een lichte, maar positieve ontwikkeling met een werkgelegenheidsgroei van 0,7 procent in 2009 en 0,6 procent in 2010 voor Den Haag. Wanneer deze prognoses naar Den Haag worden doorgetrokken betekende dit nog een groei van ongeveer 450 banen in 2009 en een groei van 400 banen in 2010.

Op de langere termijn, na de gemeenteraadsverkiezingen in maart 2010 en het opstellen van de nieuwe rijksbegroting in september 2010, bestaat de kans dat dit beeld echter omslaat. Dit is echter sterk afhankelijk van de keuzes die tegen die tijd gemaakt worden en de daadkracht en timing waarmee de bezuinigingsopdrachten worden uitgevoerd.

Conclusies

- Het historische groeipad van de werkgelegenheid bij de overheid verschilt van dat van de totale werkgelegenheid. Zo nam de werkgelegenheid bij de overheid na 2002 juist verder toe in tegenstelling tot de totale werkgelegenheid in de overige sectoren. Ook bleef de werkgelegenheid bij de overheid in Den Haag en Nederland vanaf 2006 stabiel terwijl deze in de overige sectoren juist een sterke groei liet zien.
- Hoewel er als gevolg van de Nota Vernieuwing Rijksdienst processen in gang zijn gezet die een herstructurering van de overheid tot gevolg zullen hebben lijken de effecten op de totale werkgelegenheid in de sector nog mee te vallen. Nieuwe politieke maatregelen, die deels vanuit de crisis zijn ingegeven, en het in goede banen leiden van reorganisaties scheppen namelijk ook (tijdelijk) weer nieuwe werkgelegenheid. Tevens nemen externe partijen het werk dat eerst door ambtenaren werd gedaan deels over. Als gevolg hiervan is moeilijk te bepalen of er daadwerkelijk een werkgelegenheidsdaling plaatsvindt.
- Korte termijnramingen van het EIM/Rabobank voorspellen voor 2010 dan ook nog een lichte toename van de werkgelegenheid in de overheidssector.
- Mogelijke gedwongen toekomstige bezuinigingen na de gemeenteraadsverkiezingen en ter vermindering van het enorme tekort van de overheid kunnen dit beeld echter flink veranderen. Het is echter nog onduidelijk hoe ingrijpend de maatregelen zullen zijn en volgens welk tijdpad deze worden uitgevoerd.

6 Literatuur en databronnen

- Rabobank (2009), Visie op 2010
- Gemeente Den Haag (2009), Ontwikkeling koopmarkt Den Haag en Haaglanden 1e helft 2009 en 3e kwartaal 2009
- Rabobank (2009), Themabericht – Startersdilemma op de woningmarkt, 2009-22
- LISA (2009), LISA Vestigingenregister
- UWV WERKbedrijf (2009), Arbeidsmarkt – Statistische informatie vanaf 2007
- Gemeente Den Haag (2009), Indicatoren arbeidsmarkt en sociale zekerheid Den Haag
- Kamer van Koophandel Den Haag (2009), Bedrijfsdynamiek
- Rabobank (2009), Cijfers & Trends oktober 2009
- CBS (2009), Conjunctuur Enquête Nederland
- Werkgelegenheidsregister Haaglanden (2008)
- InOverheid (2009), Kerngegevens overheid 2006
- Intermediair (2009) 'Overheid recessiebestendige werkgever'

50

40

30

